

dr Ryszard Wojciechowski
Akademia Podlaska w Siedlcach

Spoleczno-polityczne i ekonomiczne uwarunkowania kryzysu cywilizacyjnego Social-political and economic conditioning of the civilization crisis

Streszczenie: *Celem niniejszej publikacji jest ukazanie procesu kształtowania się społeczno-politycznych i ekonomicznych przesłanek kryzysu cywilizacyjnego od starożytności po czasy dzisiejsze. Modne ostatnio pojęcie „kryzys” wymaga niewątpliwie systemowej oceny i analizy w płaszczyźnie przyczyn i źródeł samego jego powstania. Można wysunąć tezę, iż „kryzys” w różnych postaciach i formach towarzyszy wszystkim społeczeństwom od zarania istnienia cywilizacyjnego. Kryzys społeczno-polityczny i ekonomiczny jest wytworem samych społeczeństw, państw i władzy publicznej. W tym też względzie w publikacji podjęto próbę odniesienia się do wyżej wymienionych założeń.*

Abstract: *Revealing of the process of developing sociopolitical and economic conditions of the civilization crisis is an aim of this publication from the antiquity to today's times. Fashionable recently comprehending "crisis" requires the system evaluation and analysis undoubtedly in the plain of causes and sources of very its coming into existence. It is possible to put the thesis forward, that "crisis" is accompanying all societies on different forms and shapes from the dawning of the of civilization being. The sociopolitical and economic crisis is a product of very societies, states and the official authority. Including them they made an attempt at referring to assumptions mentioned above.*

Kryzys w starożytności (IV tysiąclecie p.n.e. - IV wiek)

Historia cywilizacji ludzkiej została zapoczątkowana przez Greków¹ (przyjmuje się 3000 lat p.n.e.) poprzez zmianę wędrownego stylu życia na tryb osiadły, oparty na rolnictwie. Grecy utworzyli *polis* tzn. państwo-miasto, które było ostoją życia społeczno-politycznego. *Polis* należała do obywateli, którzy dysponowali prawami, czyli uczestniczyli w sprawowaniu władzy. Wspólnota ta zajmowała niewielki obszar (kilka kilometrów kwadratowych), złączona była wspólnym językiem, pielęgnowała te same kultury religijne oraz

¹ L. Mroziewicz, *Historia powszechna. Starożytność*, Wydawnictwo Poznańskie 2001 r., s. 23.

wartości moralne. Postęp w rozwoju technicznym w rolnictwie zaowocował: opanowaniem sztuki irygacji (nawadnianie pól uprawnych, budowa kanałów nawadniających i odwadniających), udomowieniem zwierząt pociagowych (osła), umiejętnością uprawy zbóż. W ten sposób została rozpoczęta świadoma produkcja żywności. Osadniczy tryb życia wyodrębnił rzemiosło, rozwinęła się produkcja narzędzi potrzebnych w rolnictwie (radła i pługu) i w rzemiośle (budowano z kamienia).

Największą zasługą Greków było upowszechnienie alfabetu. Alfabet fenicki został przyjęty, a następnie dostosowany do języka greckiego. Rozpowszechnienie pisma, nauki czytania i pisania doprowadziło do narodzin literatury. Za największe osiągnięcie Greków uznaje się rozwój literatury pięknej, architektury i sztuki.

Gospodarka grecka opierała się na samowystarczalności, co oznaczało, że gospodarstwo musiało dostarczyć wszystkiego, co było niezbędne do życia. Brak ziemi do podziału, wynikający z naturalnego przyrostu ludności, powodował, że rolnik nie mógł wyżywić swojej rodziny, brakowało środków do życia, co wywoływało zubożenie. Rolnik miał możliwość pożyczania pieniędzy pod zastaw samego majątku lub wolności członków rodziny, najczęściej kończyło się to niewypłacalnością. W konsekwencji arystokrata, który przejmował dług w postaci dysponowania wolnością człowieka, sprzedawał go jako niewolnika za granicę. Na tym tle dochodziło do napięć społecznych. Pojawił się kryzys – została zachwiana egzystencja przeciętnego Greka. Aby poradzić sobie z tym zjawiskiem, rozpoczęto kolonizację (szukanie ziemi poza Grecją, ok. 800 r. p.n.e.) - był to środek do rozładowania narastających napięć. Wielka Kolonizacja oznaczała rozprzestrzenienie się Greków w obrębie Morza Śródziemnego i Czarnego. Kolonizacja, która trwała dwa wieki, wywarła ogromny wpływ na rozwój Grecji, a także na mentalność Greków. Kultura grecka ścierała się z innymi kulturami. Została pobudzona aktywność gospodarcza poprzez rozwój rzemiosła. Potrzeby transportowe na rzecz kolonizacji wymusiły udoskonalenie okrętów. Tereny kolonii dostarczały surowców (rudy miedzi, metali, srebra) oraz zbóż. Rozwinęła się gospodarka towarowa oparta na pieniądzu.

Arystokracja, jako najwyższa z warstw społecznych, pełniła rolę dominującą zarówno w gospodarce, jak i w polityce. Narastały konflikty między coraz bogatszą arystokracją a bezrobotną ludnością. Dochodziło do walk wewnętrznych, potrzeba reform wprowadziła tzw. tyranie wczesnogrecką. Tyrani (wybitne jednostki) byli wybierani przez lud spośród arystokracji do przeprowadzenia reform. Polegały one na nowym podziale ziemi i utworzeniu średniej warstwy ziemskich właścicieli. Działania podjęte przez tyranów zapoczątkowały wychodzenie z kryzysu².

Dla Greków IV tysiąclecie było jedną wielką wojną, którą toczyli wszyscy przeciwko wszystkim (np. wojna perska, wojna peloponeska, wojna koryncka), a także okresem walk wewnętrznych (np. wymordowanie oligarchów). Wojny osłabiły pozycję arystokracji, która miała największy wpływ na życie polityczne. Do głosu dochodziły inne grupy społeczne – np. rzemieślni-

² J. Wolski, Historia powszechna, Starożytność, PWN 1997 r., s. 168-169.

cy. Chcąc zabezpieczyć własne interesy musieli oni uzyskać wpływ na władzę. Została wówczas wprowadzona oligarchia (rządy niewielkiej grupy obywateli, o przynależności do niej decydował cenzus majątkowy).

Problemy, które dotknęły Grecję, spowodowały, że omijały ją szlaki handlowe, brakowało rynków zbytu dla rzemiosła, rolnictwo nie zaspakajało potrzeb ludności, dochodziły do tego konflikty wewnętrzne, co sprawiło, że Grecja podupadła.

Opisując świat śródziemnomorski nie można pominąć świata Rzymian. Italię zamieszkiwał lud Etrusków, który z czasem zawładnął Rzymem (została wprowadzona nazwa Roma ok. 600 r. p.n.e.). Rzymem zarządzili królowie mający władzę absolutną. Około 500 r. monarchia etruska została obalona i wprowadzono republikę. Władzę sprawowali patrycjusze (najbogatsi), natomiast plebs (plebejusze) nie miał wpływu na los państwa. Z czasem to się zmieniło, elita plebejska walczyła o polityczne równouprawnienie. Po przez starcie obu społeczności, został wykształcony ustroj państwa rzymskiego. Zostało wprowadzone prawo rzymskie tzw. Prawo XII tablic, gdzie zostały zapisane przepisy dotyczące prawa karnego i skarbowego. Przepisy te ograniczyły dowolność w interpretowaniu prawa przez patrycjuszy.

Gospodarka społeczeństwa rzymskiego opierała się na rolnictwie (uprawa zbóż, oliwek, winnej winorośli) i hodowli bydła. Brak dostępu do morza ograniczył rozwój handlu i rzemiosła. Jednakże tam, gdzie znajdowały się złoża rud, rzemiosło metalurgiczne było pobudzane do rozwoju. Z upływem czasu, korzystając z doświadczeń mennicznych Greków, wprowadzono bicie monet. Gospodarka naturalna powoli przekształciła się w gospodarkę towarowo-pieniężną.

Silny przyrost naturalny wywołał kryzys braku ziemi. I tak Rzymianie rozpoczęli podbój ziem sąsiednich, aby zaspokoić głód ziemi. Systematyczne zdobywanie ziemi i zasiedlanie jej powodowało, iż państwo rzymskie szybko rozrastało się. Imperium Rzymskie, które powstało, składało się z wielu ludów (np. Italików, Egipcjan, Fenicjan, Etrusków). Podbite narody szybko uległy romanizacji, wpływom kultury rzymskiej oraz rzymskiemu systemowi społecznemu. Romanizacja dotyczyła urbanizacji (budowa mostów, dróg, amfiteatrów), przejęcia języka łacińskiego, rzymskiej religii oraz świadomości politycznej.

Na kryzys III wieku cesarstwa rzymskiego złożyło się wiele czynników: politycznych, społecznych i gospodarczych. Za najważniejszy z czynników można uznać gospodarczy, który pociągnął za sobą pozostałe. Kryzys gospodarczy został spowodowany odpływem szlachetnych kruszców za granicę, niekończącymi się wojnami i spadkiem wartości pieniądza. Kryzys monetarny nastąpił, gdy monetę brązową zastąpiono monetą srebrną, która z czasem stała się bezwartościowa (poprzez domieszkę metali nieszlachetnych). Postępująca inflacja powodowała kryzys społeczny, konflikty wewnętrzne (wojny domowe), prześladowanie chrześcijan, dopełnieniem była przemiana ustroju cesarstwa z republiki w monarchię absolutną (cesarz sprawował władzę i „stał ponad prawem”).

Doszły jeszcze najazdy wrogów (np. Germanów, Sarmatów) na cesarstwo, co wywołało kryzys miast, które chroniły się poprzez zamykanie w kręgu fortyfikacji (w efekcie tego zamknięcia nie rozwinęły się). Obrona przed inwazją wymagała rozbudowy armii, a więc nastąpił wzrost kosztów jej utrzymania, czego cesarstwo nie było w stanie udźwignąć. Pojawił się kryzys demograficzny wywołany spadkiem liczby ludności na skutek wojen, epidemii chorób czy głodu.

Wszystko to spowodowało, że cesarstwo rzymskie upadło. Imperium zostało podzielone na część zachodnią, którą objęły plemiona germańskie, natomiast część wschodnią (Bizancjum) kultywowała tradycje starożytne³.

Cywilizacja starożytna rozwijała się poprzez żeglugę (co zapewniło szybkie przewożenie ludzi i towarów), postęp techniczny w rolnictwie i rzemiośle (wymiana towarowo-pieniężna), kulturę grecką i rzymską (literatura piękna, dzieła historyczne, traktaty filozoficzne). Jednakże dominowała gospodarka naturalna, czyli rolnictwo. Podsumowując starożytną erę, można stwierdzić, iż kryzys wynikał głównie z braku ziemi, która była podstawą egzystencji każdego człowieka.

Okres wpływów greckich czy rzymskich nie miał większego znaczenia dla ziem polskich, które zamieszkiwane były przez różne ludy. We wczesnym średniowieczu (VI wiek) ziemie polskie zasiedlone były przez Słowian⁴.

Kryzys w średniowieczu (VIII-XV w.)

Era średniowieczna ukształtowała w Europie już większość państw (np. Czechy, Niemcy, Francja, Litwa, Węgry), które przetrwały po dzisiejsze czasy. Polska weszła do dziejów Europy wraz z przyjęciem chrztu przez księcia Mieszka I w roku 966⁵.

Encyklopedia PWN przedstawia pierwszy poważny kryzys, za który uważa się kryzys XIV wieku⁶. Nie zostało jednoznacznie określone, co było jego przyczyną. Istnieje kilka na ten temat koncepcji.

Z jednej strony epidemia dżumy (tzw. czarna śmierć) w latach 1348-1350 spowodowała zmniejszenie zaludnienia w zachodniej i północnej Europie, czego efektem było pojawienie się tzw. pustek⁷. Do klęski demograficznej, oprócz epidemii, przyczynił się kryzys polityczny. Jego wynikiem była wojna stulecia (1337-1453), która także wyniszczyła dużą liczbę ludności.

Z drugiej strony przyrost ludności w XII-XIII w. i niedostateczny wzrost produkcji rolnej wywołały wzrost cen żywności, spadek płac, a w konsekwencji zubożenie, niedożywienie i głód wśród ludności. Do zjawiska głodu przyczyniły się złe warunki meteorologiczne, które spowodowały nieurodzaj w rolnictwie. Konsekwencją niskich zbiorów zbóż był głód. Polska nie została

³ A. Mączak (red.), *Historia Europy*, Ossolineum 1997, s. 56.

⁴ Słowianie prowadzili ekspansję wchłaniając ludy bałtyckie i ugrofińskie. Więcej J. Topolski, *Historia Polski*, Wydawnictwo Poznańskie 2007, s. 91.

⁵ Przyjęcie chrztu przez Polskę oznaczało włączenie do zachodnioeuropejskiej strefy kulturalnej i cywilizacyjnej.

⁶ Wg *Wielkiej encyklopedii*, PWN 2003, Tom 15, s. 91.

⁷ Pustki – opuszczone osady i grunty leżące odłogiem.

tak dotkliwie dotknięta tym kryzysem, jak państwa zachodnioeuropejskiej, jednakże odbiło się to na jej rozwoju gospodarczym, aczkolwiek w XIV wieku nastąpił rozwój miast – murowanego budownictwa miejskiego, budowano zamki obronne i kościoły gotyckie, zgodnie z powiedzeniem, że Kazimierz Wielki „zastał Polskę drewnianą, a zostawił murowaną”. Mimo to Polska była opóźniona gospodarczo w stosunku do zachodu.

Krótko mówiąc, kryzys w epoce średniowiecza wyniknął z klęski demograficznej spowodowanej epidemią, wojną i głodem.

Kryzys w nowożytności (XVI-XVIII w.)

Kolejny kryzys, to kryzys XVII wieku. Kryzys ten wynikł z chęci dominacji na Starym Kontynencie. Rywalizowały dwie strony: Francja i Habsburgowie, jednakże zaangażowane były też inne państwa. Udział w tej rywalizacji bezpośredni brały: Hiszpania, Francja, Rzesza Niemiecka, Włochy, natomiast pośrednio: Czechy, Węgry, Polska, Skandynawia, Anglia, Niderlandia, Turcja, Rosja. Pierwszy etap dotyczył tzw. wojen włoskich⁸, tj. serii konfliktów zbrojnych, które miały na celu zdobycie hegemonii⁹ w zachodniej części Europy. Kolejnym etapem była wojna czeska, która zapoczątkowała wojnę trzydziestoletnią¹⁰ (1618-1648), a spowodowana była przyczynami religijnymi.

Ciągłe działania wojenne finansowo osłabiły państwa, gospodarka podupadła, ponieważ nie mogła się rozwijać, doszły jeszcze do tego ogromne straty w ludziach. Kryzys ten dotknął też Polskę. Została ona wyniszczona przez wojnę, wybuchła zaraza, pojawił się głód, który zdziesiątkował kraj. W gospodarce nastąpił regres wywołany słabą wydajnością pracy pańszczyźnianej, upadły gospodarstwa chłopskie. Dodatkowo tzw. złota wolność szlachecka wprowadziła liberum veto¹¹, przez co tylko jeden sejm doszedł do skutku, pozostałe zostały zerwane. Nastąpił kryzys państwa wywołany anarchią¹². W konsekwencji w latach 1772-1775 nastąpiły rozbiory Polski. Samodzielne państwo – Polska zniknęło z mapy do 1918 roku.

Zmiany nadeszły wraz z początkiem XVIII wieku, który przyniósł rewolucję przemysłową. Proces ten został nazwany przewrotem cywilizacyjnym, ponieważ nastąpiły ogromne zmiany w każdej dziedzinie życia, spowodowane zastosowaniem wynalazków¹³ (np. udoskonalenie koła wodnego¹⁴, zasto-

⁸ M. Serwański, *Historia powszechna, Wiek XVI-XVIII*, Wydawnictwo Poznańskie 2001, s. 169-177.

⁹ Hegemonia – przodownictwo, przywództwo, kierownictwo, panowanie nad kimś. *Mały słownik języka polskiego*, PWN 1993, s. 249.

¹⁰ M. Serwiński, *Historia powszechna. Wiek XVI-XVIII*, s. 182-187.

¹¹ Liberum veto (wolne nie pozwalam) – zasada ta dawała prawo każdemu posłowi biorącemu udział w sejmie do zerwania lub unieważnienia uchwał, ponieważ panowała równość ustrojowa i zasada jednomyślności. Strona internetowa <http://encyklopedia.pwn.pl>

¹² Anarchia – brak zorganizowanej, stałej władzy, bezrząd, chaos, zamęt. *Mały słownik języka polskiego*, PWN 1993, s. 13.

¹³ Więcej o wynalazkach – A. Mączek (red.), *Historia Europy*, Ossolineum 1997, s. 511-512.

¹⁴ Udoskonalenie koła wodnego polegało na korzystaniu z siły wodnej (rzeka, potok, strumień), a następnie na połączeniu koła z innymi urządzeniami (miechami, piłami, pompami, dźwigami).

sowanie ruchomej czcionki – drukowanie książek, postęp w szkolnictwie, w budowie okrętów).

Kryzys w okresie od XVI do XVIII wieku wynikał z chęci dominacji jednych państw nad drugimi, co było przyczyną wielu konfliktów.

Kryzys czasów najnowszych (XIX-XX w.)

Trudno mówić o kryzysie w wieku XIX, gdyż wiek ten jest symbolem „żelaza i pary”. Rewolucja przemysłowa, która nastąpiła, zapoczątkowała proces wielkich zmian. Przewrót przemysłowy składał się z trzech podstawowych elementów: dotyczył przemian technicznych, ekonomicznych i społecznych. Przemiana techniczna polegała na zastąpieniu pracy ręcznej człowieka przez maszyny. Przemiana ekonomiczna dotyczyła zmian w organizacji produkcji w przedsiębiorstwie. Przemiana społeczna polegała na zaniku warstw społecznych, jakimi byli drobni rzemieślnicy i chłopi, a powstaniu nowej klasy – robotników. Wiek ten przyniósł dominację kapitalisty przemysłowego i zaciętą walkę konkurencyjną, został utworzony i rozbudowany system bankowy¹⁵, Takie wynalazki, jak: elektryczność, telefon, radio, parowóz, samochód z silnikiem spalinowym spowodowały, że ludziom żyło się coraz lepiej i dostatniej.

Konsekwencją rozwoju gospodarczego stały się przemiany społeczne, wzrosła świadomość polityczna obywateli, utworzona została organizacja polityczna – Proletariat. Lata 1848-1849 przyniosły Europie serię zrywów rewolucyjnych tzw. Wiosnę Ludów. Można określić te zrywy rewolucją europejską, ponieważ swym zasięgiem objęły cały kontynent europejski, oprócz Wielkiej Brytanii, Irlandii i Imperium Rosyjskiego. Jeśli konflikt wybuchł w jednym państwie, to wieści szybko się rozchodziły, prowadząc do następnego powstania w innym państwie. Społeczeństwo – „lud” dążyło do lepszych warunków bytowych oraz do prawa udziału w rządach. W zależności od kraju, ludność domagała się niepodległości, autonomii lub zjednoczenia (Niemcy, które były rozdrobnione).

Największy kryzys ekonomiczny w historii¹⁶ nastąpił w 1929 roku. Niespotykane dotąd załamanie gospodarcze zostało nazwane Wielkim Kryzysem¹⁷. Kryzys zapoczątkował krach na nowojorskiej giełdzie, a następnie

Wynalazek ten miał ogromny wpływ na rozwój w rolnictwie i rzemiośle. Wykorzystywano te urządzenia w górnictwie, hutnictwie oraz obróbce drewna czy metalu.

¹⁵ Wielka Brytania najwcześniej rozpoczęła uprzemysłowienie. Więcej W. Łazuga, *Historia powszechna*, *Wiek XIX*, Wydawnictwo Poznańskie 1999, s. 76-78.

¹⁶ Tak uważano do tej pory, jednak może się to zmienić, ponieważ w październiku 2008 r. nastąpił upadek potencjałów sfery finansowej w USA, nastąpił kryzys gospodarczy w Stanach Zjednoczonych, a następnie w Europie. Stan ten powoli się rozwija, więc ostatecznie skutki kryzysu ekonomicznego nie są jeszcze znane. Rząd Stanów Zjednoczonych w grudniu 2008 r. udzielił wsparcia finansowego koncernom motoryzacyjnym, aby zapobiec masowym bankructwom.

¹⁷ Wielki Kryzys polegał na tym, że nastąpił brak równowagi pomiędzy zdolnością produkcyjną a możliwością zbytu. Ożywienie gospodarcze stworzył: 1 popyt poprzez inwestycje (trwałe dobra wytwórcze), 2 ruch inwestycyjny pobudzany różnymi zabiegami na rynku papierów wartościowych. To rodziło fikcyjną się nabywczą opartą na zwyższe kursów papierów wartościowych.

chaos na rynku finansowym, w konsekwencji upadły firmy, wzrastało bezrobocie. Pomimo że kryzys nastąpił w USA, szybko dotarł do Europy¹⁸, ponieważ państwa europejskie były silnie związane finansowo ze Stanami Zjednoczonymi. Do tego okresu gospodarka opierała się na liberalizmie (bierności państwa). Zmiany, jakie zaszły, wymusiły wprowadzenie teorii interwencjonizmu (udziału państwa w gospodarce) autorstwa J.M. Keynesa. Polegała ona na wprowadzeniu różnych inicjatyw lub progów gospodarczych przez państwo: roboty publiczne, pomoc dla rolników, odejście od wymienialności waluty na złoto. Wielki Kryzys dotknął wszystkie dziedziny życia. Objawy kryzysu pojawiły się w:

- rolnictwie – spadły ceny artykułów, pojawiła się nadprodukcja, towarów było dużo, ale brakowało środków płatniczych,
- finansach – zmniejszyła się ilość pieniędzy na rynku, czyli rosła deflacja, malały obroty handlu zagranicznego, zawieszono płatności zagraniczne ludności,
- stosunkach społecznych – frustracja i niezadowolenie społeczeństwa doprowadzały do samobójstw, zmniejszyła się liczba zawieranych małżeństw,
- demografii – coraz mniej dzieci przychodziło na świat.

Państwa ze stanu kryzysu wychodziły długo i żmudnie.

Jednak o wiele poważniejsze kryzysy przyniósł XX wiek. Poważny konflikt zbrojny nadszedł wraz z I wojną światową¹⁹ w latach 1914-1918, a następną z II wojną światową²⁰ w latach 1939-1945. Wojny te spowodowały ogromną dezorganizację gospodarczą zarówno w Polsce, jak i w Europie. Przeogromne zmiany zaszły w gospodarce, która musiała przestawić się na przemysł wojenny oraz przeznaczyć znaczne środki finansowe na utworzenie i utrzymanie dużych armii. Skutki wojen były drastycznie odczuwalne:

- gospodarczo – przez zniszczenia infrastruktury publicznej (np. dróg, linii kolejowych, fabryk) i cywilnej (domów, pól uprawnych),
- demograficznie – olbrzymie straty ludnościowe (żołnierzy i cywili),
- psychologicznie – jako zachwianie poczucia bezpieczeństwa i stabilności oraz jako ciężar doświadczeń wojennych,
- ekonomicznie – gospodarka nie rozwijała się prawidłowo, była nastawiona na przemysł zbrojeniowy, nastąpił brak międzynarodowej wymiany towarowej, pojawił się niedostatek żywności.

Pierwsza wojna światowa zaowocowała głębokimi przemianami, jakie zaszły w życiu społecznym. Uległa zmianie pozycja społeczna kobiet. Wojna wymusiła na nich przejęcie roli mężczyzn, musiały one podjąć pracę zarob-

Powstało fikcyjne bogactwo, następstwem było zachwianie równowagi między wartością akcji a wartością produkcji. System bankowy nie poradził sobie z zachwianym rynkiem papierów wartościowych.

¹⁸ Kryzys dotknął najpierw Niemcy, następnie Francję. W Europie Środkowej dotyczył rolnictwa, w Czechosłowacji – przemysłu, w Polsce – górnictwa. Wielką Brytanię dotknął w najmniejszym stopniu.

¹⁹ Zob. więcej o I wojnie światowej T. Schramm, *Historia powszechna. Wiek XX*, Wydawnictwo Poznańskie 2001 r., Rozdział I, s. 8-18.

²⁰ Tamże: Rozdział VIII, s. 81-101.

kową (głównie w fabryce, gdzie brakowało rąk do pracy). To doprowadziło do dalszych zmian w dziedzinie obyczajowości: kobiety zaczęły palić, podejmować studia, domagały się równouprawnienia. Nasilała się emancypacja. Jednakże zmiany dotyczące kobiet miały ograniczony zasięg, występowały głównie w krajach zachodnich. Szczególnie negatywne i drastyczne zjawisko przyniosła II wojna światowa – ludobójstwo. Antysemityzm, jako ideologia Trzeciej Rzeszy, miał na celu zniszczenie narodu żydowskiego. Działania, jakie podjęli hitlerowcy, dotyczyły na początku przesiedlenia i izolowania w zamkniętych dzielnicach miejskich (gettach) ludności żydowskiej, jednakże z czasem zostały zbudowane obozy zagłady (Auschwitz, Stutthof), gdzie mordowano ludzi. Śmierć poniosło ok. 6 milionów Żydów z 10-milionowej europejskiej społeczności żydowskiej.

Okres powojenny ukształtował nowy porządek, zwycięskie mocarstwa przesądziły o trwałym podziale Europy. „Żelazna kurtyna” skutecznie podzieliła Europę na Wschodnią i Zachodnią, co oznaczało, że państwa komunistyczne (Europa Wschodnia) odizolowane były od kontaktu z resztą świata. Dystans między „dwoma Europami” został pogłębiany przez przynależność każdej z nich do innych struktur militarnych.

Europa Zachodnia utworzyła Pakt Północnoatlantycki – NATO²¹, natomiast Europa Wschodnia – Układ Warszawski²². Państwa należące do bloku wschodniego²³ były bezpośrednio zależne politycznie, ekonomicznie i militarnie od Związku Radzieckiego. Suwerenność państwa była pozorna, ZSRR narzuciło sowiecki model ustrojowy: partie ludowe zostały wchłonięte przez dyktaturę jednej partii politycznej; przeprowadzono reformy, które polegały na wyeliminowaniu wolnego rynku i upaństwowieniu handlu, skolektywizowano rolnictwo, czyli podporządkowano gospodarkę centralnemu planowaniu. Zależność utrzymywana była poprzez terror, którego celem było rozbięcie społeczeństwa, unicestwienie więzów międzyludzkich, zniszczenie niezależnej działalności oraz wolnej myśli. Terror również objawiał się poprzez prześladowania Kościoła katolickiego i duchowieństwa.

Wprowadzenie „zimnej wojny”²⁴ oznaczało wrogość utrzymywaną w ramach rywalizacji: ideologicznej, militarnej, politycznej czy gospodarczej. Dwa mocarstwa - USA i ZSRR - prowadziły wyścig zbrojeń. Największa rywalizacja dotyczyła rozwoju technologii kosmicznej.

²¹ NATO – organizacja publiczno-wojskowa, początkowo jej celem była obrona militarna przed ZSRR. W 1949 roku Traktat Północnoatlantycki podpisało 10 krajów: Belgia, Francja, Holandia, Luksemburg, Wielka Brytania, Dania, Islandia, Norwegia, Portugalia, Włochy, USA, Kanada; w 1952 roku do NATO przystąpiły: Grecja i Turcja, w 1955 roku Hiszpania, w 1990 roku NRD, w 1999 roku Czechy, Węgry, Polska, w 2004 roku Bułgaria, Estonia, Łotwa, Litwa, Rumunia, Słowacja, Słowenia.

²² Układ Warszawski był związkiem wojskowym państw Europy Środkowej i Wschodniej, pozostających pod wpływem ZSRR. Więcej na temat układów militarnych A. Mączka (red.), *Historia Europy*, Ossolineum 1997, s. 763-765.

²³ Państwa bloku wschodniego należały do Układu Warszawskiego, były pod silnym wpływem Związku Radzieckiego. Władzę sprawowała partia komunistyczna (np. w Polsce – PZPR), która nie pochodziła z wolnych wyborów. Ustrój w tych krajach określany jest jako socjalizm.

²⁴ Termin „zimna wojna” Bernarda Barucha został wprowadzony w 1947 roku aby opisać napięcie pomiędzy dwoma obozami politycznymi. Stan ten trwał od 1946 roku do 1989 roku.

Lata siedemdziesiąte przyniosły kryzys energetyczny. Pomimo że kryzys miał charakter ekonomiczny i skutki jego odczuła cała gospodarka, powstał on z konfliktu politycznego między państwami arabskimi a państwami zachodnimi, w szczególności Stanami Zjednoczonymi. Do tej pory podstawowym źródłem energii był węgiel, który szybko został zastąpiony ropą naftową. Była ona tańsza w wydobyciu i transporcie, a wielkie koncerny dyktowały ceny krajom–producentom. Na kryzys energetyczny złożyło się kilka czynników. Po pierwsze wojna izraelsko-arabska (1967 r.). Po drugie zawieszenie wymienialności dolara na złoto (co wywołało spadek wartości dolara) przez prezydenta Nixona. Po trzecie wojna arabsko-izraelska (1973 r.). Państwa arabskie ograniczyły produkcję i dostawy ropy naftowej, a następnie podniosły cenę czterokrotnie. Był to ogromny cios dla rozwiniętego świata zachodniego, ponieważ państwa te były silnie uzależnione od importu tego surowca. Kryzys naftowy doprowadził do recesji²⁵ i spowolnienia wzrostu gospodarczego, wzrostu bezrobocia i inflacji. W odpowiedzi na „szok energetyczny” państwa zachodnie wprowadziły programy oszczędnościowe, zaczęły poszukiwać innych źródeł energii, nowych technologii, nowych złóż ropy naftowej. Niedobór tak ważnego surowca energetycznego spowodował, że w konsekwencji zwrócono większą uwagę na ekologię, wzrosła świadomość ekologiczna społeczeństwa, jak i polityków.

W sferze finansów pojawiło się nowe zjawisko – „petrodolary”. Określenie to oznaczało ogromne kapitały w rękach państw naftowych. Petrodolary służyły do finansowania kredytów, które stały się łatwo dostępne i każde państwo mogło z nich korzystać. Następstwem był kolejny kryzys, gdy pojawiły się problemy ze spłacaniem kredytów, szczególnie dotknął on państwa słabo rozwinięte.

Fala strajków w 1980 roku zapoczątkowała przeobrażenia, jakie miały nastąpić w Polsce. Niezadowolenie społeczne wyrażone w masowych strajkach, na Wybrzeżu i Śląsku, doprowadziło do powstania Niezależnego Związku Zawodowego „Solidarność”²⁶. Po euforii i nadziei na lepsze zmiany społeczeństwo polskie poddane zostało ciężkiej próbie. Wprowadzenie stanu wojennego nastąpiło w nocy z 12 na 13 grudnia 1982 roku. Zaczęły się internowania działaczy „Solidarności”, wprowadzono godzinę policyjną, ograniczono prawa obywatelskie. Ten stan trwał do 1983 roku, do zniesienia stanu wojennego. Obrady „okrągłego stołu”²⁷ doprowadziły do pierwszych wyborów, nowo wybrany sejm powołał rząd, który rozpoczął radykalne zmiany polityczne i gospodarcze.

²⁵ Recesja – okres stagnacji w koniunkturze gospodarczej. *Mały słownik języka polskiego*, PWN 1993, s. 774.

²⁶ „Solidarność” – ogólnopolski związek zawodowy, który opowiadał się za zmianą systemu. Na czele stał Lech Wałęsa. Związek liczył 10 milionów członków. Więcej J. Topolski, *Historia Polski*, Wydawnictwo Poznańskie 2007, s. 293.

²⁷ Obrady „okrągłego stołu” trwały od 6 lutego do 5 kwietnia 1989 roku, w składzie przedstawicieli różnych sił politycznych i społecznych, celem było porozumienie Solidarności z PZPR.

Kryzys globalizacyjny

Wraz z postępem i rozwojem, w XXI wieku został rozpowszechniony termin globalizacja. Pojęcie to nie ma jednoznacznej definicji. Słowa, jakimi można się posługiwać, to: ujednoczenie, uniformizacja, scalanie świata. Krótko rzecz ujmując, globalizacja „to zespół różnorodnych przemian świata współczesnego, zmierzających w kierunku scalania i unifikacji ogarniętych nimi dziedzin rzeczywistości”²⁸.

To ujednoczenie świata w całość dotyczy wszystkich dziedzin życia: politycznego, ekonomicznego i kulturalnego. Globalizacja jako nieuchronne następstwo zaawansowanej technologii powoduje, że każdy z nas na co dzień spotyka się z pozytywnymi i negatywnymi jej skutkami.

Pozytywny wymiar globalizacji to „okno na świat”, swoboda w przemieszczaniu się, poznawanie innych kultur, nowinki techniczne. Polska szczególnie tego doświadczyła wraz z transformacją ustrojową, która pociągnęła za sobą przemiany gospodarcze, ekonomiczne, społeczne i kulturowe. Globalizacja wkroczyła do naszego kraju na dobre, wpływając na całe społeczeństwo polskie: swobodnie podróżujemy, inwestujemy za granicą i przyjmujemy inwestorów, przejmujemy wzorce zachodnie – staliśmy się społeczeństwem konsumpcyjnym. Również kultura zachodnia rozpowszechniana jest w Polsce w coraz większym stopniu np. walentynki.

Negatywne skutki, to problemy, jakie wynikają z globalizacji, a dotyczą one wszystkich państw. Jednak trzeba wziąć pod uwagę fakt, że każde państwo w zróżnicowanym stopniu odczuwa dany problem, a to powoduje zmienną percepcję zagrożeń²⁹. Proces globalizacji składa się z trzech obszarów, które są ze sobą ściśle powiązane: polityki, ekonomii i kultury³⁰.

Globalizacja w sferze politycznej polega na tworzeniu organizacji o charakterze ponadnarodowym. Przykładem może być NATO (organizacja polityczno-militarna), Unia Europejska, ONZ (Organizacja Narodów Zjednoczonych), G8³¹ - grupa najbardziej wpływowych państw świata, które wyznaczają kierunek polityki instytucji globalnych, takich jak: Bank Światowy, Międzynarodowy Fundusz Walutowy, Światowa Organizacja Handlu. Każda z tych organizacji wpływa (w swojej dziedzinie) na gospodarkę światową, a to powoduje współzależność lub ograniczenie niezależności niektórych państw. Unia Europejska, pracując nad ujednoczeniem, wprowadza jedną walutę – euro, która już funkcjonuje w kilkunastu krajach członkowskich³². Zwolenników to cieszy, nie trzeba wymieniać pieniędzy podróżując

²⁸ J. Szmit, *Tożsamość a globalizacja*, Kraków 2006, s. 194.

²⁹ Każde państwo inaczej reaguje na to samo zagrożenie. S.M. Grochalski (red.), *Problemy globalne współczesnego świata*, Opole 2003, s. 43.

³⁰ M. Bogunia-Borowska, M. Śleboda, *Globalizacja i konsumpcja, Dwa dylematy współczesności*, Universitas, Kraków 2000, s. 31.

³¹ G8 – jest to grupa państw spotykających się na szczytach gospodarczo-ekonomicznych. W skład tej grupy wchodzi: Wielka Brytania, Francja, Niemcy, Włochy, Japonia, USA, Kanada, Rosja.

³² Wspólny pieniądz – euro, funkcjonuje od 2002 r. w Austrii, Belgii, Niemczech, Finlandii, Francji, Grecji, Irlandii, Włoszech, Luksemburgu, Holandii, Portugalii, od 2007 r. w Słowenii, od 2008 r. na Cyprze i Malcie, od 2009 r. na Słowacji.

czy dokonując transakcji lub obrotu pieniędzmi, natomiast sceptycy jednakowej waluty narzekają, że ceny podstawowych artykułów wzrosły. Ujednolicenie to również swoboda w przepływie osób, towarów, usług na obszarze Europy.

Sfera ekonomiczna globalizacji przejawia się w tworzeniu takich organizacji międzynarodowych, jak np. EFTA – Europejskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu, OPEC – Organizacja Krajów Eksportujących Ropę Naftową, jak również w swobodzie przemieszczania się kapitału. Gospodarka o charakterze globalnym powoduje, że produkcja jakiegokolwiek rzeczy odbywa się w dowolnym kraju (tam, gdzie jest taniej), ale rodzi skutki i zależności dla innych krajów (np. upadek firmy DAEWOO w Korei Południowej, produkującej samochody miał wpływ na zamknięcie produkcji w Polsce). Problemem, jaki wynika z globalizacji, jest koncentracja kapitału należącego do niewielkiej liczby państw (osób lub koncernów). Koncentracja kapitału w rękach małej grupy prowadzi do nieliczenia się z państwami słabszymi. Wzajemne oddziaływanie gospodarki powoduje, że wahania na jednej giełdzie mają wpływ na inne giełdy w dowolnym miejscu na świecie.

Globalizacja kulturowa dotyczy szerokiego dostępu do informacji poprzez Internet i media. Szczególnie media uległy w jakiś sposób ujednoliceniu. Jednak to ujednolicenie nie wynika z „porozumienia”, tylko z ekspansji atrakcyjnych produkcji telewizyjnych (import ze Stanów Zjednoczonych filmów i seriali zalał całą Europę). Trwa dyskusja, czy globalizacja mediów niesie ze sobą pozytywne czy negatywne skutki. Z jednej strony rozpowszechnienie telewizji satelitarnej i transgranicznej zatarało granice między kontynentami. Takie stacje, jak: CNN, BCC, MTV są odbierane niemalże w każdym zakątku świata. Jednak to powoduje, że następuje hegemonia kultury, cały czas trwa proces subtelnego wpływania na odbiorcę poprzez media (jednakowa moda, muzyka, filmy). Z drugiej strony „uważa się, że importowana kultura mediów może upośledzić rozwój własnej kultury kraju-importera, a nawet wielu kultur lokalnych czy regionalnych w ramach danego kraju”³³. To stwierdzenie odnosi się do tożsamości narodowej, kultura jest największą wartością łączącą naród jako niezbywalna wartość. Masowe oddziaływanie innej, silniejszej – atrakcyjnej kultury stanowi zagrożenie dla kultur mniejszościowych, tradycyjnych (rodzimych tradycji i wartości), już istniejących, jednak wyróżniających się spośród innych kultur.

Za najbardziej negatywny aspekt globalizacji uważa się skutki społeczne powstałe w wyniku polaryzacji ludności, czyli wyraźnego zaznaczenia różnic i podziału ludzi na bogatych i biednych. Dwa „światy”, z jednej strony ludzie zamożni (żyjący w globalnym świecie), a z drugiej strony ludzie biedni, wyobcowani ze świata globalnego, powodują zachwianie spokoju społecznego w wyniku negatywnych odczuć moralnych i humanistycznych.

Mimo różnic politycznych i społecznych nastąpił proces ujednolicenia, ludzie korzystają z tych samych zdobyczy techniki, mają podobne problemy czy upodobania, czują się tak samo zagrożeni. Homogenizacja (ujednolice-

³³ D. McQuail, *Teoria komunikowania masowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 270-274.

nie) narzuca taką samą modę, styl życia czy restauracje (np. McDonalds), a w następstwie kształtuje tendencje do zanikania różnorodności.

Przedstawione dylematy dzisiejszego świata, to globalizacja i konsumpcja, procesy, które trwają, postępują, rozwijają się, wnikają w różne sfery życia.

Dylematy te wymagają wyboru między dwiema możliwościami. Dobrą bądź złą. Problem wyboru pozostawiony jest człowiekowi, w którym kierunku będzie kroczył, pod wpływem całego procesu cywilizacyjnego, mając świadomość „skutków ubocznych” tego procesu.

Jak to wskazano wyżej, pojęcie „kryzysu” kształtowało się przez lata, i to z zagrożeń, które z czasem uległy modyfikacji lub na nowo zostały stworzone przez człowieka. Kryzys w ujęciu historycznym zawsze dotyczył aspektów politycznych, społecznych i ekonomicznych. Ostatnio zaś przejawia się także w sferach informatycznych, ekologicznych i kulturowych.

Aspekt polityczny dotyczy kryzysu wynikłego z zagrożeń świadomie wywołanych przez człowieka. Do zagrożeń politycznych można zaliczyć:

- stosowanie w stosunkach międzynarodowych sankcji gospodarczych,
- próby dominacji lub utworzenia sfer wpływów,
- brak kultury politycznej, nieumiejętne rozwiązywanie konfliktów,
- ruchy polityczne stosujące różne formy nietolerancji (antysemityzm, rasizm),
- fałszerstwa wyborcze,
- nieprzestrzeganie praw i wolności obywateli.

Kryzys, jaki powstanie w wyniku wymienionych zagrożeń, może doprowadzić do naruszenia demokracji w państwie. Jeśli przybierze formę militarną, naruszy suwerenność i integralność, a to zagraża istnieniu państwa.

Aspekt ekonomiczny najłatwiej zobrazować na przykładzie Polski. Rozwój ekonomiczny nastąpił, gdy Polska uzyskała suwerenność, po 1989 roku. Nadszedł koniec ery „zimnej wojny”, a następnie nastąpiło wprowadzenie gospodarki wolnorynkowej. Wraz z otwarciem granic odnotowano szybki postęp techniczny i technologiczny oraz dynamiczny rozwój wymiany handlowej. Wraz z postępem pojawiły się zagrożenia takie, jak: „kurczenie się” zasobów naturalnych, rozbieżność technologiczna między państwami, ryzyko wystąpienia zależności ekonomicznych lub technologicznych.

Zagrożenie ekonomiczne identyfikowane jest z zagrożeniem gospodarczym. Dysproporcje w postępie technicznym ograniczają wymianę handlową, a w konsekwencji ograniczają ogólny dobrobyt jednostki (żadne państwo nie jest samowystarczalne tak, aby zapewnić dobrobyt społeczeństwu). Tu także rodzi się zagrożenie - nadmierny import z innych krajów, który prowadzi do nieopłacalności rodzimej produkcji, a co za tym idzie, powoduje zmniejszenie zatrudnienia (w konsekwencji bezrobocie). Przykładem jest import z Chin do Polski, począwszy od truskawek po zabawki czy odzież.

Brak zasobów naturalnych lub niedostateczna ich ilość powoduje uzależnienie państwa od surowców (np. energetycznych) z innego kraju, co może wywołać negatywne skutki. Kryzys powstaje, gdy następują nagłe przerwy w dostawach surowców (np. gazu), a to wpływa zarówno na bezpieczeństwo ludzi, jak i państwa. Przykładem są wydarzenia z początku stycznia 2009 roku, kiedy Rosja „przykręciła kurek” z gazem. Kilka krajów zostało pozbawionych tego surowca. Dla Polski jest to duży problem, zważywszy, że uzależnienie od dostaw z Rosji dotyczy aż 70% zapotrzebowania.

Nieprzewidziane zjawiska w sferze finansów – upadek potencjałów sfery finansowej w USA (w październiku 2008 roku) pokazują, jaki to wpływ ma na powstanie kryzysu gospodarczego na całym świecie (upadają banki, wzrasta bezrobocie, bo przedsiębiorstwa ograniczają produkcję lub likwidują zakłady). Kryzys w jednym państwie rozszerza się na inne, ponieważ wszystkie kraje powiązane są ze sobą finansowo i gospodarczo.

Aspekt społeczny wynika ze stosunków międzyludzkich, które uległy zmianie pod wpływem przemian cywilizacyjnych. Do zagrożeń społecznych zaliczamy:

- spory zewnętrzne i wewnętrzne,
- migrację ludności,
- rozwarstwienie ekonomiczne społeczeństwa,
- rozwój patologii społecznych (wzrost przestępczości, handel narkotykami),
- frustrację społeczną związaną z opóźnieniem technologicznym w stosunku do innych państw,
- powstawanie sekt,
- handel ludzkimi organami.

Nowym zagrożeniem dzisiejszych czasów jest naruszenie więzi społecznych, a w szczególności podstawowej komórki, jaką jest rodzina (np. liczne rozwody, życie w konkubinacie, samotne rodzicielstwo). Znikają rodziny wielopokoleniowe żyjące w jednym domu (osoby starsze oddawane są do domów opieki lub domów starców), przez co zanika przekazywanie tradycji i wzorców moralnych. Nową modą, jaka nastąpiła, jest życie w pojedynkę tzw. singiel/ka - młoda, samotna osoba nastawiona jest na karierę zawodową i nie zakłada rodziny z własnego wyboru.

Nowoczesne technologie - telewizja lub komputer - sprawiają, że człowiek zamyka się we własnym pokoju (lub domu), co osłabia więzi międzyludzkie (brak rozmowy, kontaktu z innym człowiekiem), każdy żyje sam nie znając najbliższych sąsiadów. Młodzież żyjąc w takim otoczeniu zaczyna poszukiwać czegoś nowego i tak zaczyna się zażywanie narkotyków, wstępowanie do sekt.

Zupełnie innym zjawiskiem jest tzw. rzeczywistość wirtualna³⁴, która oznacza wykreowanie świata za pomocą elektronicznych mediów. Człowiek odbiera ten świat realistycznie, chociaż on nie istnieje. Osoba uzależniona

³⁴ K. Popiołek (red.), *Kryzysy, katastrofy, kataklizmy, Zjawiska współczesnej cywilizacji*, Poznań 2004, s. 44.

od komputera (Internetu, gier komputerowych) ma problem z rozgraniczeniem świata realnego od świata fikcji. Internet zapewnia anonimowość w zawieraniu znajomości, podczas uprawiania hazardu czy robienia zakupów w sieci. Zagrożenia, jakie wynikają z takiego uzależnienia, dotyczą: izolacji społecznej (brak czasu na kontakty z rówieśnikami, samotność), braku zainteresowania innymi rzeczami (sport, książka), zmian w systemie wartości (znaczenie mają techniczne możliwości sprzętu, a nie uczucia czy emocje), niechęci do rozwiązywania realnych problemów, rodzącej się agresji i tendencji do naśladowania (pod wpływem przemocy w grach). Podsumowując można stwierdzić, iż społeczeństwo tradycyjne zostało zamienione na społeczeństwo zamknięte i konsumpcyjne³⁵.

Aspekt ekologiczny dotyczy rozwoju cywilizacji, co ma ogromny wpływ na degradację środowiska naturalnego. Wynikiem tego są różnego rodzaju katastrofy.

Po pierwsze, katastrofy naturalne, do których zaliczamy: anomalie pogodowe, bardzo wysokie lub bardzo niskie temperatury, intensywne opady, powodzie, silne wiatry (huragany, trąby powietrzne), susza, wyładowania atmosferyczne, epidemie. Działalność człowieka spowodowała zmiany klimatu (efekt cieplarniany), skutkiem czego są np. gwałtowne opady, powodujące powodzie lub podtopienia. Nowym zjawiskiem są długotrwałe susze, które doprowadzają do pożarów lasów oraz klęsk nieurodzaju w rolnictwie.

Po drugie, katastrofy techniczne, powstałe w wyniku: pożarów, awarii chemicznych lub radiacyjnych, katastrofy komunikacyjne lub budowlane, awarie infrastruktury technicznej (sieć energetyczna, urządzenia wodociągowe, kanalizacyjne, gazowe).

Zdarzenia lat ubiegłych, których byliśmy świadkami, jak: powódź w lipcu 1997 roku, katastrofa budowlana w Katowicach w 2006 roku (zawalenie się hali pod ciężarem śniegu), uświadamiają, jaki ogrom zniszczeń niesie za sobą żywioł.

Nadmierna eksploatacja kopalń na Śląsku doprowadziła do tego, że pękają ściany oraz zapadają się budynki mieszkalne, co stwarza duże zagrożenie dla ludzi.

Zagrożenia ekologiczne wynikają z:

- zanieczyszczeń przemysłowych,
- odpadów toksycznych,
- nadmiernej eksploatacji środowiska naturalnego (wyręb lasów, odłowy zwierząt),
- transportu materiałów niebezpiecznych po szlakach komunikacyjnych,
- katastrof przemysłowych,
- powstania nowych dróg cywilizacyjnych.

Problemem jest przewóz środków toksycznych - zagrożenie występuje w ruchu drogowym, a stan polskich dróg pozostawia wiele do życzenia. Wy-

³⁵ Konsumpcjonizm – postawa życiowa charakteryzująca się nadmiernym przywiązywaniem wagi do zdobywania dóbr materialnych. *Mały słownik języka polskiego*, PWN 1993, s. 338.

padek drogowy samochodu ze środkiem toksycznym stanowi zagrożenie dla uczestników ruchu, jak również dla środowiska naturalnego. Składowanie odpadów toksycznych nie pozostaje obojętne dla środowiska.

Do zagrożeń, które uległy modyfikacji wraz z upływem czasu, można zaliczyć choroby cywilizacyjne: nadciśnienie czy cukrzycę. Ale największym zagrożeniem są choroby, na które nie ma skutecznego lekarstwa, np. AIDS (które nadal się rozprzestrzenia, mimo postępu w medycynie). Choroby takie, jak: choroba szalonych krów, ptasia grypa, węglik dały znać o sobie i nie zawsze umiano sobie z nimi poradzić.

Aspekt informatyczny jest wynikiem postępu w dziedzinie informacji, tj. pozyskiwania, przetwarzania i przekazywania informacji. Postęp ten ma ogromny wpływ na poziom rozwoju państwa. Zachodzą przemiany społeczne pod wpływem coraz to nowszych technologii informacyjno-komunikacyjnych. Liczba osób korzystająca z komputera i Internetu wzrasta z każdym dniem. Internet jest bazą danych o nieograniczonych możliwościach, środkiem komunikacji, wymiany handlowej, źródłem wiedzy czy rozrywki. Czas, jaki zostaje poświęcony na Internet, przewyższa inne formy aktywności. Brak dostępu do Internetu powoduje, że nie można w pełni funkcjonować w społeczeństwie. Dlatego dzisiejsze społeczeństwo nazwano społeczeństwem informacyjnym³⁶.

Polski ekonomista i socjolog L.P. Zacher uważa, że społeczeństwo informacyjne zamienia się na e-społeczeństwo³⁷. Wynika to ze związku człowieka z informacją, nie tylko o charakterze indywidualnym, ale także o zasięgu społecznym, międzynarodowym i globalnym. Człowiek włączając się do sieci, staje się użytkownikiem i uczestnikiem cyberprzestrzeni³⁸. Im większe uzależnienie człowieka od systemów informatycznych, tym łatwiejsze zakłócenia tych systemów i trudności lub dezorganizacja życia codziennego. Wprowadzenie wirusów komputerowych wiąże się ze zniszczeniem lub zakłóceniem pracy systemów komputerowych, bankowych, energetycznych itp. Jeżeli systemy informatyczne nie będą dobrze zabezpieczone, to skutki mogą być katastrofalne. Zniszczenie systemów światowych transakcji finansowych, giełd czy danych wojskowych lub kontrwywiadu może doprowadzić do poważnych konsekwencji w postaci zachwiania bytu państwa.

Zagrożenie informatyczne występuje, gdy celem jest zdobycie dominacji informatycznej - może to wywołać niepokoje społeczne lub osłabić elementy infrastruktury krytycznej państwa. Kryzys powstaje, jeśli zostaną zaatakowane: sieć informatyczna, łączność, telekomunikacja, gdyż powoduje to paraliż infrastruktury krytycznej, a w konsekwencji sparaliżowanie funkcji państwa.

³⁶ M. Marody (red.), *Wymiary życia społecznego, Polska na przełomie XX i XXI wieku*, Scholar, Warszawa 2007, s. 469, Rozdział D. Batorski, *Podstawy społeczeństwa informatycznego w Polsce*.

³⁷ L.W. Zacher, *Transformacje społeczeństw, Od informacji do wiedzy*, C.H. Beck 2007, s. 19.

³⁸ Tamże, s. 26-27.

Aspekt kulturalny odnosi się do ochrony dziedzictwa narodowego lub innych dóbr kultury. Sprawia, że utożsamiamy się ze świadomością narodową i przekazujemy ją przyszłym pokoleniom.

Do zagrożeń kulturowych można zaliczyć:

- napływ innych społeczeństw, a co za tym następuje - inna kultura i obyczajowość,
 - przejmowanie innych atrakcyjnych kultur,
 - osłabienie tradycji narodowych,
 - posługiwanie się słownictwem anglojęzycznym.
- Aspekt ten jest ściśle powiązany z migracją ludności.

Terroryzm

Terroryzm został zastosowany już dawno jako metoda walki politycznej (np. ruch anarchistyczny w XIX w.)³⁹. Współczesny terroryzm można krótko zdefiniować jako niekonwencjonalne użycie przemocy, którego celem jest zastraszenie ludzi. Do aktów terroru zaliczamy: podkładanie ładunków wybuchowych, umyślne skażenia (ujęć wody, żywności) lub spowodowanie katastrofy technicznej, bioterroryzm, uprowadzenia ludzi.

Ataki terrorystyczne mogą być prowadzone:

- z powietrza przy wykorzystaniu różnych statków powietrznych, poprzez porwanie samolotu pasażerskiego, rozpylenie środków chemicznych lub biologicznych w celu skażenia, użycie samolotu z ładunkiem jądrowym,
- z morza, poprzez użycie min na szlakach komunikacji morskiej lub przy użyciu statków czy okrętów w celu ataku na obiekty infrastruktury morskiej,
- z lądu, szczególnie dotyczy to: ważnych obiektów użyteczności publicznej, obiektów wojskowych, zakładów z materiałami wybuchowymi, promieniotwórczymi, toksycznymi, elektrowni, zapór wodnych i ujęć wody.

Współczesnym zagrożeniem są także ataki terrorystyczne w formie: radiologicznej, chemicznej, informatycznej i bioterroryzm⁴⁰.

Bioterroryzm jako atak terrorystyczny, dokonany w dowolnym kraju, może bardzo szybko rozprzestrzenić się na sąsiednie i odległe państwa.

Podsumowanie

Reasumując, uprawnione jest stwierdzenie, że kryzys należy określać jako:

- sytuację, w której jakiś konflikt, zwłaszcza polityczny, staje się tak poważny, że grozi wybuchem wojny, zmianą rządu lub innym radykalnym rozwiązaniem;

³⁹ Ruchy anarchistyczne walczyły o społeczeństwo oparte na równości społecznej, stosując rewolucję oraz terror.

⁴⁰ Rodzaje ataków terrorystycznych w: M. Cieślarczyk, R. Kuriata, *Kryzysy i sposoby radzenia sobie z nimi*, Łódź 2005, s. 88-96.

- załamanie się wzrostu procesu gospodarczego i regres w rozwoju ekonomicznym państwa;
- stan zniechęcenia, utraty motywacji do życia i pracy;
- zachowanie jakiegoś systemu i wartości lub pozycji czegoś.

*Wielka encyklopedia PWN*⁴¹ przedstawia określenia terminu kryzys także w aspekcie socjologicznym i politycznym jako – okres załamania, przesilenia i potencjalnego przełomu w funkcjonowaniu danego systemu społecznego lub politycznego. Pojęcie „kryzys” używane jest do określenia stanu niewydolności systemów społecznych i politycznych, które zagrażają podstawie tych systemów oraz naruszają ich tożsamość, co może doprowadzić do przełomów lub zmian systemów.

Ogólnie rzecz ujmując, kryzys można rozumieć jako: przełom, moment rozstrzygający lub punkt zwrotny. Składa się on z trzech elementów wzajemnie powiązanych⁴². Po pierwsze jest to proces o różnej długości trwania. Po drugie jest to stan, który niesie decydującą zmianę. I po trzecie kryzys to decydujący moment w procesie zmian.

Każdy kryzys składa się z elementów, które dotyczą:

- różnych podmiotów (jednej osoby lub grupy),
- różnych sfer życia (politycznego, gospodarczego, społecznego),
- jakiegoś okresu (może to być kilka dni lub miesięcy),
- utraty kontroli (częściowej lub całkowitej) nad daną sytuacją,
- zmniejszenia poczucia bezpieczeństwa poprzez napięcie, strach, stres lub panikę.

Wymienione elementy wzajemnie są ze sobą powiązane i wzajemnie na siebie wpływają na różnych poziomach. Zachodzące zjawisko kryzysu odczuwalne jest (w większym lub mniejszym stopniu) przez podmiot (jedną osobę, grupę lub całe społeczeństwo), wymagana jest więc odpowiednia pomoc czy też określona reakcja właściwych władz publicznych.

Literatura

Bogunia-Borowska M., Śleboda M., *Globalizacja i konsumpcja, Dwa dylematy współczesności*, Universitas, Kraków 2000.

Rodzaje ataków terrorystycznych w: Cieślarczyk M., Kuriata R., *Kryzysy i sposoby radzenia sobie z nimi*, Łódź 2005.

Cieślarczyk M., *Elementy socjologii bezpieczeństwa*, Warszawa 2004.

Grochalski S.M. (red.), *Problemy globalne współczesnego świata*, Opole 2003.

Łazuga W., *Historia powszechna. Wiek XIX*, Wydawnictwo Poznańskie 1999 r.

Marody M. (red.), *Wymiary życia społecznego, Polska na przełomie XX i XXI wieku*, Scholar, Warszawa 2007.

Mąćzek A. (red.), *Historia Europy*, Ossolineum 1997.

⁴¹ *Wielka encyklopedia PWN*, 2003, Tom 15, s. 91-95.

⁴² M. Cieślarczyk, *Elementy socjologii bezpieczeństwa*, Warszawa 2004, s. 116-117.

- McQuail D., *Teoria komunikowania masowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Mroziewicz L., *Historia powszechna. Starożytność*, Wydawnictwo Poznańskie 2001.
- Popiółek K. (red.), *Kryzysy, katastrofy, kataklizmy, Zjawiska współczesnej cywilizacji*, Poznań 2004.
- Schramm T., *Historia powszechna. Wiek XX*, Wydawnictwo Poznańskie 2001.
- Serwański M., *Historia powszechna. Wiek XVI-XVIII*, Wydawnictwo Poznańskie 2001.
- Szmit J., *Tożsamość a globalizacja*, Kraków 2006.
- Topolski J., *Historia Polski*, Wydawnictwo Poznańskie 2007.
- Zacher L.W., *Transformacje społeczeństw, Od informacji do wiedzy*, C.H. Beck 2007.
- Mały słownik języka polskiego*, PWN 1993.
- Wielka encyklopedia PWN*, 2003.
- <http://encyklopedia.pwn.pl>